

11

**Ivan
BOŠKOVIĆ**

Split

Pregledni znanstveni rad

Doživljaj i recepcija Splita u putopisima Hermanna Bahra i Ferenca Fejtöa

Omumu kako nas drugi doživjavaju u književnosti je podosta pisano. Među knjigama i dvije su putopisnog predznaka: *Dalmatinsko putovanje* Hermanna Bahra¹ i *Sentimentalno putovanje* Ferenca (François) Fejtöa.² Prva je napisana 1909. godine, a druga 1935. i obje su izazvale primjeren odjek kako u našoj književnosti, tako i u (europskoj) javnosti kojoj su primarno upućene. I dok je knjigu „dalmatinskog Columbusa iz Beč“ (Matoš)³ naša javnost dočekala prikladnim riječima (Car, Esih, Andrijašević i dr.), Fejtöva pak knjiga, premda je napisana 1935. godine i objavljena 1936, u hrvatskom je prijevodu objavljena tek 2003. godine.

U navedenim putopisima mnoštvo je slika u kojima se progovara o našim ljudima i krajevima. U ovome radu osvrnut ćemo se na recepciju i doživljaj grada Splita u njima.

Bahrovo putovanje započinje u Trstu, na brodu *Barun Gautsch*, a prostorno slijedi „opaki Kvarner“, Cres, Silbu, Olib, Pag, potom Zadar, za Bahra „simbol austrijske uprave u Dalmaciji“, Nin i Boku, odakle se vraća u Dubrovnik, po-

¹ Hermann Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, (Zagreb: GZH, 1991).

² Ferenc Fejtö, *Sentimentalno putovanje*, (Zagreb: Durieux, Dubrovnik: University Press, 2003).

³ Ivan Bošković, „Dalmatinski Columbus. Uz objavljivanje »Dalmatinskog putovanja« Hermanna Bahra u izdanju GZH iz Zagreba“, u: *Slobodna Dalmacija*, 22.VIII.1991.

tom u Dalmaciju i Split, pri čemu je svako mjesto osnaženo nizom slika koji pišćev doživljaj čine uzbudljivim i pamtljivim. Fejtövo pak putovanje odvija se 1934. i započinje u Zagrebu. Vremenski je determinirano slikama „agresivne jugoslavenske politike” i marijanskog marijabistričkog prošteništa koje piscu nije samo znak „pobožnosti hrvatskoga naroda”, nego i zastava/simbol „svih zabrana, svih slobodarskih težnja i svakoga nezadovoljstva”. Iz rodnog grada njegove majke i grada njegova djetinjstva, kazuje knjiga, Fejtö odlazi u Rijeku odakle brodom plovi u Dubrovnik. S hipotekom sadržanoj u uskliku, „svijete, kako su privlačni tvoji Dubrovnici!”⁴ putuje u bokokotorski zaljev i Cetinje, a na povratku pohodi Korčulu, Split i Dalmaciju, gdje doživljene emocije svoje istinske rezonancije dobivaju u priznanju da „nije glupost posjetiti more, već ga napustiti”, čime putni doživljaji dobivaju svoj primjereni egzistencijalni okvir i motivaciju.

1.

Bahrov doživljaj Dalmacije odvija se u ozračju Friedjungova procesa kada je cijeli narod iz bečke perspektive etiketiran atribucijom „veleizdajnika”. Bahr uviđa i shvaća da je takva ocjena posve neprimjerena i neutemeljena jer nije riječ „ni o urotnicima ni o izdajcima”, već o ljudima koje bi „dobra vlast”, a bečka to očito nije, trebala „privezati uz sebe”. Oni nisu, reći će, „plemeniti divljaci” kakvim ih opisuje izdašna romantičarska *morlakija*, niti se njima može vladati kao s kolonijom. Istinska vlast, reći će Bahr, treba „zadobiti njihovo povjerenje”, što je preduvjet svakog života i suživota. Nema sumnje da u navedenim Bahrovim riječima nije teško prepoznati ključne misli njegova političkog svjetonazora kada je riječ o austrijskoj carevini i njezinu ustroju u godinama u kojima se odvija Bahrovo putovanje. Kao što je poznato, Bahr je u pitanjima unutar-njeg ustroja carevine sklon *trijalizmu*, političkom ustrojstvu u kojemu bi i Hrvati sudjelovali u vlasti zajedno s Mađarima i Austrijancima. U tom smislu, Bahr je zacijelo bio prvi koji je pisao kako Dalmaciju „napučuju Hrvati”, pri čemu njegov trijalizam nije bio samo politička odrednica, nego i kulturološka činjenica, nikla iz uvjerenja o potrebi kulturne uzajamnosti svih naroda carevine, koja će se ostvariti u Austriji. Po tome je, kako navodi Pederin, njegovo isticanje bilo suprotno „hegemonizmu velikoaustrijskoga kruga”.⁵

Bahrov Split grad je „koji sjedi u palači” koju je stvorio „stari čovjek u svojoj samoći”. Već prvi susret sa „starim gradom”, kako će ga kasnije nazvati i Barbieri⁶, ali i brojni poklonici njegove višestoljetne zagonetke, privući će ga svo-

⁴ Fejtö, *Sentimentalno putovanje*, 201.

⁵ Ivan Pederin, *Njemački putopisi po Dalmaciji*, (Split: Logos, 1989), 258. Isti, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, (Zagreb: NZMH, 1991).

⁶ usp. Veljko Barbieri, *Roman staroga grada*, (Zagreb: AGM, 1997).

jim životnim krajnostima; s jedne strane „narodnim, bujnim, žarkim životom”, a s druge „oštrim dimljivim vonjem (tih) seljačkih stanovnika grada u runjavim habitima”. Za Bahra „nema grada u kojem je zov života jači. S visokih tornjeva, iz dubokih podruma, u uskim uličicama, među stupovima, kroz vrata bunovno kliče život. Ovdje nema ni četrdeset tisuća ljudi, ali čovjek misli da je među stotinama tisuća. Tako glasno tutnji ovdje korak života”.⁷

Učeni bečki duh tu će crtu uočiti i u gradskoj kavani koju posjećuje; i dok će odmah za oko zapeti „mrzovoljasti konobari u mrljavim frakovima”, drugo, kulturno lice gradske posebnosti otkrit će mu „hrvatski Parižani” i „gradski palatini”, pa otuda iskreno priznaje: „vani Istok u svim bojama, unutra Quartier Latin”. Prave odjeke taj će doživljaj zadobiti u Bahrovim susretima s prvacima splitske društvene zbilje, Tartaglijom, Bulićem, Smodlakom i dr. U Bahrovim riječima doktor Tartaglija je „sin talijanskog grofa i odvjetnik hrvatskih demokrata”, a Bulić „Schliemann Salone”, dok je Begović, kojega bi po vlastitim riječima „rado upoznao”, pamtljivi „primjer slavenske žudnje da se upije njemački duh i njemačka umjetnost i sva naša bit”.⁸ Kao vrsni poznavatelj europske, ali i hrvatske književnosti, Bahr uz „dalmatinskog D’Annunzia” spominje *Knjigu Boccadoro*, prijevode mnogih djela, potom dramu *Myrrha*, *Venus victrix* te povijesni igrokaz *Gospođa Walewska*. S obzirom da se Bahrovo putovanje odvija u vrijeme kada se Split pretvara u značajno kulturno, ponajprije likovno središte, spominje i susret sa slikarima koji su ga dojmili „karikaturama gradskih uglednika”, šaljivim časopisom *Duje Balavac*, izriječkom navodeći Vidovića, Uvodića, Meneghella (Dinčića) i Katunarića kao jamce „neke neobuzdane snage u zraku”.⁹

U Bahrovu putopisu posebno je od uglednika apostrofiran Josip Smodlaka; nazvavši ga „svetim Vlahom hrvatske mladeži”¹⁰, prave razmjere njegove ličnosti vidi tek kad posjećuje njegovu kućnu biblioteku. Stereotip da je Nijemac u hrvatskom intelektualcu navikao vidjeti tek „morlačkog tribuna, a ne južnoslavenskog demokrata”, nestaje. Pače, Bahr u njemu vidi „neku vrstu Rosewelta i oslobođenu snagu naroda koji želi biti ono što želi biti”. Razlog je to zašto Beč u svakom njihovu pitanju gleda *veleizdaju* i otuda i takvo nepovjerenje. Misao s početka knjige, da Trst ne vjeruje Austriji niti Austrija vjeruje Trstu, stoga se prenosi i na Bahrov doživljaj slavenskog svijeta, njegovo osjećanje da „ovdje boravimo kao u neprijateljskoj zemlji” čini razumljivim.

Bahr je itekako bio ugodno iznenađen Smodlakom; priznajući mu ulogu jednog od prvaka političkog života („...Beč nam neće trebati, ne, mi sada imamo Smodlaku”¹¹; (...)) jer naš se politički život u Dalmaciji naime sastoji od Smod-

⁷ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 80.

⁸ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 91.

⁹ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 100.

¹⁰ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 104.

¹¹ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 102.

lake¹²), taj „svetac Dalmacije” i čovjek „jako seljačke ćudi koji se ne razbacuje riječima i svojom kućnom knjižnicom – u kojoj su hrvatske, ruske, talijanske, engleske, francuske, njemačke knjige”¹³– otkriva mu da Dalmacija nije tek nemirna i nesigurna, „čarobna i bajoslovna zemlja” čiji smrdljivi i neprijatni ljudi utjeruju strah u kosti, nego „najljepša austrijska zemlja”. Sve ono što je u početku smetalo „odmaknuta” bečkog intelektualca, nakon tog susreta i doživljaja Splita i Dalmacije postaje novo iskustvo, pa se početno nepovjerenje preobražava u uvažavanje i razumijevanje s porukom da se duhovnost i vitalitet ovoga svijeta treba razumjeti i uvažavati.

Nema sumnje da je Bahrov doživljaj Smodlake, komparativno gledajući, blizak Radičinu doživljaju ovoga splitskog palatina i političkog tribuna. U esejiističkoj gesti svojega *Vječnoga Splita*, prisjećajući se njegovih velikih ljudi, Radica među splitskim velikanima spominje don Franu Bulića, istinskog „rinskog senatora, pojavom uspravnog, vitkog, kardinalski važnog” i „veličanstvenog u svojem dostojanstvenom koraku”, podjednako „kneževskom i gospodskom”, potom Kerubina Šegvića, u kojemu ima „mnogo od splitskog pučanskog značaja, nikada zadovoljnoga, uvijek spremnoga na otpor, na pobunu, pozdravljajući sada jedno vrijeme, a poslije oprečno onome prvome”, ali i Trumbića, znakovita kao primjer kako se „pučanin može asimilirati ciničkim poimanjem politike, a da pri tome ne izgubi ničega od svojeg autohtonskog plebejskog”. Prizivajući Trumbića, Radica progovara o Smodlaci, ističući da „premda je više Zagorac nego splitski pučanin”, „briljantniji, pismeniji, načitaniji i novinarskiji od Trumbića”, što Bahrovim riječima osigurava i dodatan referentni kontekst.¹⁴

2.

Fejtöv putopis ima dva dijela; prvi je potaknut boravkom u gradu njegova djetinjstva, u Zagrebu gdje mu je brojna rodbina i za koji ga vezuju neprekinute „zavičajne” veze. U mnoštvu emocija za književnost je posebno zanimljiv susret s Krležom. Kako sam već bio pisao, uvažavajući Krležu kao pisca „europskog formata”, zanimljivo je spomenuti da je njihov susret protekao u nelagodi i nadmenosti Krležina nastupa u čemu je Fejtö vidio osobinu „nesigurnog čovjeka”, dodatno potvrđenu sugestijama nekih svojih sugovornika. Drugi dio knjige vezan je uz Fejtöv doživljaj dubrovačkih, korčulanskih, splitskih i crnogorskih ambijenata, a nadasve zanimljiv za legitimiranje i razumijevanje složenih procesa identifikacije, o čemu sam – na podlozi crnogorskih slika¹⁵ – već pisao. Pri

¹² Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 103.

¹³ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 106.

¹⁴ Bogdan Radica, *Vječni Split*, (Zagreb: Ex Libris, 2002): 140.

¹⁵ Ivan Bošković, „Slika Crne Gore u putopisu Ferenc Fejtöa”, (Prilog oblikovanju crnogorskog nacionalnog identiteta), u: *Lingua Montenegrina*, 3, br. 6. (2010): 301–311 .

tome Dubrovnik nije samo mjesto odakle je, u vrijeme kongresa PEN-a, putovao, već je strukturiran i kao ontološka metafora, mjesto sabiranja dojmova i svojevrsnog trijeznjenja. Iako je Dubrovnik u središtu njegovih putnih doživljaja, naslovom intertekstualizirajući Sterneovo *Sentimentalno putovanje*, putopis je zanimljiv i slikama drugih mjesta koje pohodi. Između ostaloga i Splita, premda mu je u knjizi od spomenutih mjesta posvećeno ponajmanje stranica.

U Split je Fejtö stigao 2. kolovoza 1934. brodom *Ljubljana*, na kojem mu je unatoč „mlačnoj kišici” ugodno društvo pravila neka dama iz Stuttgarta s kojom je razmijenio nekoliko kurtoaznih riječi vezanih uz čitanje i knjige. Iz putnog dojmovnika otkriva se da je u Split došao oko devet sati navečer, a prilikom uplovljavanja broda u čast pristiglih gostiju, engleskih ratnih brodova, ispaljivane su u nebo šarene rakete. Na izlasku s broda dočekao ih je nosač koji je njega i suputnicu odveo u hotel Dalmacija smješten unutar zidina palače. Premda ni on ni suputnica nisu baš bili oduševljeni smještajem, bez želje za traženjem novoga konačišta uzeli su ponuđeno, umirujući, kako veli, „damu kako našem ćudoređu ovdje ne prijete nikakva opasnost”.¹⁶ Potom se, smjestivši se u sobu, spustio na večeru u prizemlje. Već prvi pogled na restoran, nastavlja Fejtö, uvjerio ga je kako su slutnje njegove suputnice bile opravdane; u „kutu degutantno namazane, pretile žene koje su svirale violine”, a „za stolovima supijanih gostiju i mornara” ništa manje „neukusne, samo malo mršavije dame”, otkrile su mu pravi ugođaj mjesta u kojem su se smjestili, poglavito kad su „dame” sjele za njegov stol. Svjestan gdje se zatekao, a zacijelo je riječ o okupljalištu „lakah žena”, jedući svoj bečki odrezak ledenim izrazom lica dao im je do znanja što o njima misli, posebno izdvajajući „visoku, vitku, plavu damu” za koju je u početku mislio da je vlasnica apartmana. Ni ona se, reći će, „nije ponašala ni najmanje onako čedno kao što bi se dalo očekivati s obzirom na crte njezina lica”.¹⁷

Nakon večere, zacijelo potaknut željom da upozna grad u kojem se našao, Fejtö se zatekao u šarolikosti njegova noćnog života. Grad mu se nudio „pomalo tuđinskim i erotičnim” jer je posvuda po uskim uličicama „svirala glazba” prepuna „pijanih mornara i prijateljica noći” s galamom i plesom. Mediteransku otvorenost i prepuštenost strasti ljetnih večeri Fejtö vidi u slici parova koji se po vežama ljube, u mnoštvu ljudi na obali i neopisivoj gužvi, palmama i lampionima, osvjetljenim brodovima, prepunim kavanama te „našminkanim spodobama (»ljepoticama noći«) koje se nude”. Vrijedi spomenuti da je ista ili slična slika koju opisuje Fejtö zacijelo nadahnula i atmosferu Begovićeve *Amerikanske jahte u splitskoj luci*, istina više u „ponekoj didaskaliji” nego u posezanju za „splitskim tipovima, ugođajem, govorom i mentalitetom”.¹⁸

¹⁶ Fejtö, *Sentimentalno putovanje*, 249.

¹⁷ Fejtö, *Sentimentalno putovanje*, 249.

¹⁸ usp. Anatolij Kudrjavcev, *Vječni Split*, (Split: Logos, 1985). 53.

Teško je kazati je li taj šaroliki i raspojasani mediteranski ugođaj bio previše nepodnošljiv Fejtövoj europskoj osjećajnosti, no znamo da se ubrzo odlučio na povratak u pansion i na spavanje. Kako je morao proći kroz prizemlje, raspoloženje koje se već dobro užitilo vidi u „demonu u crvenoj haljini koja na stolu pjeva promuklim glasom”. Fejtö kazuje da mu glazba, „sve glasnija i sve divljija”, nije dala da zaspi, a u njoj prepoznaje „šlagere, fokstrote, čardaše, međunarodnu glazbu, podcikivanje, lupanje nogama, krikove”, ali i buku prevrnutu stola te ubrzo potom i „još žešću graju i metež”. Čini se da mu je to bilo previše pa piše da će, ako ikada još dođe u ovaj grad, smještaj potražiti na „nekom tišem a skupljem mjestu”. Pa iako se možda ponadao da će mu ubrzo utihnula glazba omogućiti miran san, škripa po stepenicama i pijani glasovi iz susjedne sobe te „šuškanje komada odjeće” i „srdita prepirka” i „grleni ženski smijeh” uvjerali su ga da nema spavanja!

Posljednji dan u Splitu i Dalmaciji Fejtö započinje jutarnjim (neželjenim) susretom s demonskom damom na čijem „profinjenu i blijedome licu” zapaža „duboke brazgotine”, tamne kolutove na očima i razbarušenu kosu burne prethodne noći. Potom nakon doručka odlazi u obilazak grada i zaustavlja se na Peristilu kod Meštrovićeva Grgura Ninskoga. Gledajući njegovo monumentalno djelo, Fejtö zaključuje kako je Meštrović značajan umjetnik čija djela „zrcale stanovito tmurno i samosvjesno dostojanstvo”, a njihova se monumentalnost ogleda u „pokretu, snazi, strastvenom zamahu”. Nije nam poznato od kada seže Fejtövo poznavanje Meštrovićeva djela, no svakako je značajno spomenuti kako mu je poznata uloga Grgura Ninskoga na „nekom davnašnjem splitskom saboru” kada se suprotstavio nadbiskupu i stao u „obranu jezika starih Slavena u crkvama”. Meštrovićeva skulptura, nastavlja Fejtö, prikazuje Grgura u „govorničkoj pozi i s visoko uzdignutom golemom desnicom malo svijenom nad glavom” te s kažiprstom koji „daleko strši”, dok mu „tijelo slijedi zamah ruke”. Na Meštrovićevu spomeniku „i halje govore”, baš kao što govore i „guste kose koje padaju ispod biskupske kapice” i „mojsijevska brada koja se dostojanstveno priljubljuje o prsa” dok „prstima lijeve ruke silovito stišće neku knjigu”. Fejtöve rečenice otkrivaju da je istinski impresioniran Meštrovićevim djelom pa otuda i priznaje da „nikada još nije sreo kipara, osim Michelangela”, koji bi oblikovao „toliku oholost, bučnu snagu, nadljudsko dostojanstvo” kao što je to slučaj s Meštrovićem. U prilog tomu ističe da je i u Dubrovniku vidio njegov reljef s prikazom kralja Petra I. na konju „u krunidbenome plaštu, ljutito krutoga, s golubom u ruci”, a u Zagrebu se „divio (Meštrovićevu) Strossmayrovu liku”. Na skulpturi „asketski mršavoga biskupa fanatičnih jugoslavenskih uvjerenja” Fejtö posebno spominje ruke u čijoj „životnosti i znakovitosti” vidi karakterističnu Meštrovićevu stvaralačku prepoznatljivost.

Nema sumnje da je Meštrović, i onaj dubrovački i onaj splitski, doista dojmio velikog pisca pa naglašava da on pristaje Dalmaciji. Fejtöu je on „moderan» kipar izvanvremenskih djela”, a ono što stvara „već sada pripada u red spome-

nika kulture", vješto uklopljenih „u arhaično ozračje okoliša s ruševnim i restauriranim građevinama". U njima se zrcali „nacionalno značenje" i „slavensko ozračje", „demonstrativna patetika hrvatskoga pokreta" i „anakronističko uzbuđenje", „svevremensko i anakronizam"; riječju: „slava davno iščezlih junačkih vremena i romantično suvremeno buntovništvo". Fejtöa ne zanimaju ideali Ninskog biskupa, ali vrativši se kući rado će se sjećati „predimenzioniranog dostojanstva kipa čije oblikovanje dotiče i propinje krajnje granice mogućega kad budem ugledao moderne gradske ljude, te nejasne spodobe lišene jasnih kontura".

U Fejtövoj duši susret s Meštrovićevim djelom oslobodit će niz zvučnih asocijacija. Otkrivajući da ga cijeli dan proganja zvuk jednog od Haydnovih stavaka, koji bi mogao „bez ikakvih promjena slušati recimo sedamdeset i sedam puta", iznova se vraća Meštrovićevu kiparskom djelu i njegovoj klasičnosti i misaonosti kojom „propinjuće strasti kroti u plastičan red". Ne skrivajući da su mu ranije „dosađivale haydnovske igre" kao i „mudroslovlje književnosti 18. stoljeća", Meštrovićeva skulptura, u čijem podnožju sjedi dok ispisuje retke svoje knjige, utjecala je na promjenu njegovih naklonosti. Pitajući se je li „od pubertetlije sazreo u muškarca?", priznaje da „žudi za redom koji propinju čežnje, čisti i jasni oblici, teme koje se pamte".

Dokraja obuzet emocijama što ih je u njegovoj duši izazvala snaga Meštrovićeva djela, Fejtö otkriva da je u takvom raspoloženju skoro zaboravio da mu je u Dalmaciji ostalo tek nekoliko sati. Stoga se odšetao do Arheološkog muzeja i njegovih „nadgrobnih spomenika, rimskih sarkofaga iz Salone, žrtvenika, kipova božanstava, kršćanskih simbola, (...) ukopnog nakita, kozmetičkih pomagala, igračka". Ne skrivajući da mu je više na pameti putovanje nego ljubav i interes za starine i narodnu memoriju, skrušeno priznaje da je i sam barbarin koji nastoji ugoditi svojim strastima. Istoga dana Fejtö je pohodio i splitsko kupalište, Bačvice, i ostao dugo vremena prepušten „oproštajnim zagrljajima". S tim emocijama vratio se u grad, odmarajući putem oči na korintskom stupovlju i mletačkim lavovima, da bi se nakon halapljive i obilne večere zaputio na kolodvor odakle će krenuti u Zagreb.

Smjestivši se u prazan kupe vlaka, Fejtö spominje nekog „peštanskoga pametnjakovića" koji ga je „uvjeravao da je more sivo, dosadno, jednolično sivo poput smeća". Ta ga je misao progonila, reći će, ne zato što more ne bi bilo plavo, već zato što postoje ljudi koji kvare veselje. Uvjerivši se da je more upravo onakvo kakvim ga pjesnici opisuju, Fejtö uzvraća da nije „glupost posjetiti more, već ga napustiti". Iskreno priznajući da „bi ovdje volio ostati zauvijek", s osjećajem gluposti koju odlaskom čini pali cigaretu sugerirajući životnu prolaznost kao jedinu čovjekovu stalnost.

3.

Premda nije u prvom planu, u slikama H. Bahr i F. Fejtöa Split zauzima značajno mjesto. Grad u dalekoj carskoj pokrajini, kakvim Bahr doživljava Dalmaciju i Split, i grad mediteranske ljetne živosti kakvim ga doživljava Fejtö, u doživljajima dvojice putopisaca lišeni su stereotipa kakvim su zabilježeni u literaturi. U Bahrovoj emociji Split je grad bujnoga i žarkoga života u čijim krajnostima podjednako živi gradsko i ruralno; grad u čijoj se atmosferi susreću europski Istok i europski Zapad. Nasuprot oštrom vonju seljačkih stanovnika, lice grada europskim čine njegovi „hrvatski Parižani” i gradski palatini, izrije kom spomenuti Tartaglija, Bulić, Smodlaka, Begović. Bahrova pak Dalmacija i Split nisu daleka carska provincija, već samo središte monarhije, što Bahr apostrofira slikom susreta sa Smodlakom i njegovom bibliotekom, ali i sa slikarima splitskoga kruga. Oslobodivši se predrasuda s kojima se uputio na putovanje, Bahr zaključuje da Dalmacija nije „bajoslovna zemlja čiji smrdljivi i neprijatni ljudi utjeruju strah u kosti, nego najljepša austrijska zemlja”. Sve ono što je u početku smetalo „odmaknuta” bečkog intelektualca, nakon susreta i doživljaja Splita i Dalmacije postaje novi sadržaj čiji život i vitalitet treba razumjeti, pa ne čudi da se nepovjerenje s početka putovanja preobrazilo u istinsko razumijevanje i uvažavanje.

Fejtöv doživljaj Splita potaknut je slikama i impresijama živog mediteranskog mjesta; doživljaj čulnoga noćnoga grada te gradskoga kupališta u njegovim je slikama dopunjen pamtljivim refleksijama o Meštroviću i njegovoj umjetnosti te povijesti grada i Dalmacije. Priznanje da bi „ovdje volio ostati zauvijek” u tom je smislu pohvala jednom svijetu koji se preobrazio u postojano uporište vlastite biografije, vlastitoga identiteta. I dok se Bahr putovanjem u Dalmaciju i Split oslobađa predrasuda o dalekoj pokrajini „neprijatnih ljudi”, priznanjem da bi ovdje volio ostati zauvijek Fejtö priznaje da mu je putovanje predstavljalo mnogo više od doživljaja u putnom dojmovniku. Nećemo pogriješiti ako kažemo da je posrijedi dublja legitimacija sa snagom (svojevrne) identitetske odrednice.

Više od putničkih slika i zapažanja, za hrvatsku kulturnu povijest, nema nikakve sumnje, značajnije su opservacije što su ih i Bahr i Fejtö izrekli o našoj književnosti i umjetnosti. U svojem putopisu Bahr se tako legitimira vrsnim znalцем naše književnosti, njezinih imena i djela. Način na koji o njima piše otkriva da nije posrijedi tek usputno ili bedekersko poznavanje činjenica, već duboko uvažavanje imena koja zajednicu reprezentiraju. To se posebno odnosi na izravno apostrofiranje Marulića, Držića, Gundulića, napose Milana Begovića, čiji je književni prinos Bahr zacijelo dobro poznao zahvaljujući autorovu djelovanju u bečkoj i u europskim književnim/kazališnim sredinama. Osim Krleže, s kojim je susret protekao u stanovitoj nelagodi, Fejtöa pak posebno osvaja Meštrovićev skulptorski prilog, snaga „propinjuće” energije i vitalizma

njegovih djela prepoznatljivih i u ozračju todobnih europskih umjetničkih nastojanja. Pri tome ne skriva svoje divljenje klasičnoj mjeri njegova izraza i unutarnjoj harmoniji skulptorskih oblika, nalazeći u njima ne samo izraz genija/pojedinca, nego i narodne zajednice iz koje potječe. I kao što Bahr kaže da je (politička) Dalmacija utjelovljena u Smodlaci, tako i Fejtö izražava da je Meštrović mjera identiteta Dalmacije i njezin (naj)prepoznatljivi(ji) (umjetnički) znamen. Zahvaljujući tako Bahru i Fejtöu geografija se Dalmacije upisala ne samo u biografije pisaca, nego i u duhovnu geografiju europskog kontinenta po mjeri prepoznatljivih reprezentanata njezine (nepoznate) posebnosti i relevantnosti. Stoga se o Bahru i Fejtöu s pravom može i treba govoriti kao o našim piscima! O Fejtöu, dakako, i s dodatnim razlozima, „onima zavičajnim”.

Literatura

Bahr, Hermann. *Dalmatinsko putovanje*. Zagreb: GZH, 1991.

Barbieri, Veljko. *Roman staroga grada*. Zagreb: AGM, 1997.

Bošković, Ivan. „Dalmatinski Columbus. Uz objavljivanje »Dalmatinskog putovanja« Hermanna Bahra u izdanju GZH iz Zagreba”. U: *Slobodna Dalmacija*, 22.VIII.1991.

Bošković, Ivan. „Slika Crne Gore u putopisu Ferenc Fejtöa” (Prilog oblikovanju crnogorskog nacionalnog identiteta). U: *Lingua Montenegrina*, 3, br. 6. (2010): 301–311.

Fejtö, Ferenc. *Sentimentalno putovanje*. Zagreb: Durieux, Dubrovnik: University Press, 2003.

Kudrjavcev, Anatolij. *Vječni Split*. Split: Logos, 1985.

Pederin, Ivan. *Njemački putopisi po Dalmaciji*. Split: Logos, 1989.

Pederin, Ivan. *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*. Zagreb: NZMH, 1991.

Radica, Bogdan. *Vječni Split*. Zagreb: Ex Libris, 2002.

Split-élmény és -repció Hermann Bahr és Fejtő Ferenc útleírásaiban

A horvát tájról és az itt élő emberekről sok írás született. Többek között két útleírásra hangolt is: Hermann Bahr *Dalmatinische Reise* és Fejtő Ferenc *Érzelmes utazás* című műve. Az első 1909-ben, a második 1935-ben íródott, és mindkettő jelentős visszhangot keltett mind a horvát irodalomban, mind az európai olvasóközönség soraiban.

Bahr utazása Triesztben kezdődik a *Baron Gautsch* nevű hajón, majd folytatódik a Kvarner-öbölben, Cres, Silba, Olib, Pag szigetek mentén. Azután következik Zadar, ami Bahr számára az „osztrák fennhatóság szimbóluma Dalmáciában”, majd Nin és a Kotori-öböl, ahonnan az író visszatér Dubrovnikba, végül Dalmáciába és Splitbe, miközben minden helyszínt egész sor kép ábrázol, amelyek izgalmassá teszik és megörökítik az író élményeit. Fejtő utazása 1934-re esik és Zágrábban kezdődik. Az utazás idejét meghatározzák az „agresszív jugoszláv politika” képei és a máriabisztrici Mária-kegyhely búcsújának eseménye, amely nemcsak a horvát nép vallásosságának jele, hanem „minden tilalmasnak, minden szabadságvágyának és elégedetlenségnek jelvénye” lett. Az író anyja szülővárosából és gyermekkorának városából Rijekába utazik, ahonnan azután Dubrovnikba hajózik. A „be szépek a te Ragusáid, világ!” feltevést tartalmazó felkiáltással utazik a Kotori-öbölbe és Cetinjébe. Hazafelé bejárja Korčulát, Splitet és Dalmáciát, ahol az átélt érzések abban az ösztönös felismerésben nyilvánulnak meg, miszerint: „Nem a tengert meglátogatni, hanem otthagyni ostobaság.” Ezzel az úti élmények elnyerik a magukhoz illő egzisztenciális keretet és motivációt. Jelen tanulmányban Split recepciójáról és a város élményéről lesz szó az említett útleírásokban.

Kulcsszavak: Hermann Bahr műve a *Dalmatinische Reise*, Fejtő *Érzelmes utazása*, a horvát recepció, Split képe, Ivan Meštrović

11

**Ivan
BOŠKOVIĆ**

Split

Split-élmény és -receptió Hermann Bahr és Fejtő Ferenc útleírásaiban

Az irodalomban sok olyan írást ismerünk, amelyek arról szólnak, hogyan látnak bennünket mások. Közülük két útleírás jellegűt is kiemelhetünk. Az egyik Hermann Bahr *Dalmatinische Reise* című műve, a másik pedig Fejtő Ferenc *Érzelmes utazása*. Az első könyv írásának ideje 1909, a másiké pedig 1935. Bahr útirajzának horvát nyelvű fordítása *Dalmatinsko putovanje*¹ címmel jelent meg 1991-ben. Az utóbbi szerző úti élményeinek horvát nyelvű kiadása, a *Sentimentalno putovanje*² csak 2003-ban látott napvilágot. Mindkét mű kedvező fogadtatásra talált mind a horvát irodalomban, mind az európai olvasóközönség soraiban. A „bécsi dalmát Kolumbusz” (Matoš)³ könyvét a horvát irodalmi körök elismerő szavakkal üdvözölték (Car, Esih, Andrijašević és mások).

Az említett útleírásokban sok olyan kép van, amely a horvát embert és tájat ábrázolja. Ez a tanulmány az említett útleírásokban olvasható Split-receptióval és a városról szerzett élményekkel foglalkozik.

Bahr utazása Triesztben kezdődik a *Baron Gautsch* nevű hajón és folytatódik a »rettegett Quarneo öblében« (Kvarner), Cres (Cherso), Silba (Selve), Olib (Ulbo), Pag (Pago) szigetek mentén, azután következik Zadar (Zára), ez utóbbi Bahr számára az „osztrák fennhatóság szimbóluma Dalmáciában”, majd Nin

¹ Hermann Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, (Zagreb: GZH, 1991).

² Fejtő Ferenc, *Érzelmes utazás*, (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989).

³ Vö. „Dalmatinski Columbus. Uz objavljivanje *Dalmatinskog putovanja* Hermanna Bahra u izdanju GZH iz Zagreba”, *Slobodna Dalmacija*, 1991. aug. 22.

(Nona) és a Cattaroi-öböl (Kotori-öböl), ahonnan az író visszatér Dubrovnikba (Raguza), végül Dalmáciába és Splitbe (Spalato). Minden állomás leírását egész sor kép egészíti ki, ami az író élményét izgalmassá és emlékezetessé teszi. Fejtő utazása 1934-ben Zágrábban kezdődik. Az utazás idejét meghatározzák az »agresszív jugoszláv politika« képei és a máriabisztrici Mária-kegyhely búcsúja, amely az író számára nemcsak a »horvát nép vallásosságának« jele, hanem „minden tilalmasnak, minden szabadságvágyának és elégedetlenségnek” zászlaja, szimbóluma is. Az író anyja szülővárosából és gyermekkorának városából – amint azt a könyv mondja –, Rijekába (Fiuméba) utazik, majd onnan hajóval folytatja útját Raguzába. A „be szépek a te Ragusáid, világ!”⁴ feltevést tartalmazó felkiáltással folytatja útját a Cattaroi-öbölbe és Cetinjébe, majd a visszaúton meglátogatja Korčulát, Splitet és Dalmáciát. Az itt átélt érzések találó visszhangjának bizonyul a „*Nem a tengert meglátogatni, hanem otthagyni ostobaság*” kijelentés, amely az úti élmények egzisztenciális vonatkozásaira és indíttatására világít rá.

1.

Bahr Dalmácia-élménye a Friedjung-féle per légkörében keletkezik, amikor Bécs »hazaárulóknak« tekinti a horvátokat. Bahr tudatában van annak, hogy ez a vád alaptalan és példátlan, hogy nem »összeesküvőkről és árulókról« van szó, hanem olyan emberekről, akiket egy »jó uralkodó«, s a bécsi nem ilyen, »maga mellé állíthatna«. Szerinte a horvátok nem »nemes vademberek«, amilyeneknek a nagyszámú, romantikus, *morlákokat bemutató írások* ábrázolják őket, és nem lehet felettük uralkodni úgy, mintha gyarmat lennének. Bahr szerint egy igazi uralkodónak arra kellene törekednie, hogy „elnyerje a bizalmukat”, mert minden életnek és együttélésnek ez a feltétele. Nem kétséges, hogy Bahr szavai politikai meggyőződésének alapvető gondolatait rejtik, és az utazása idején aktuális császári államra és államszervezetre vonatkoznak. Mint ismeretes, Bahr a Monarchia államszervezeti felépítését illetően a trializmus felé hajlik, a felé a politikai berendezkedés felé, amelyben a horvátok a magyarokkal és az osztrákokkal egyenrangú félként közösen kormányoznának. Ilyen értelemben Bahr volt az első, aki arról írt, hogy Dalmáciában „horvátok élnek”. Trializmusa nemcsak politikai irányvonal volt, hanem kulturális igény is, amely abból a meggyőződésből fakadt, hogy a császárság minden nemzetiségének szüksége van a kulturális kölcsönösségre, amely Ausztriában fog megvalósulni. Eszerint, ahogyan azt Pederin hangsúlyozza, a trializmus kiemelése elmentésben áll a „nagyosztrák körök hegemoniájával”.⁵

⁴ Fejtő, *Érzelmes utazás*, 205.

⁵ Ivan Pederin, *Njemački putopisi po Dalmaciji* (Split: Logos, 1989); Uő.: *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima* (Zagreb: NZMH, 1991).

Bahr Splitje az a város, „amely egy palotában ül”, amelyet „magányában egy öregember” teremtett. Már az első találkozás alkalmával vonzódni kezd az „óváros” (ahogyan később Barbieri⁶ és város évszázados titkainak számos más hódolója is nevezi Splitet) csupa ellentétből álló életéhez: egyrészt a „népi, viruló, izzó élet”-hez, másrészt „a város rongyos ruházatú, paraszt lakosainak éles füstszagá”-hoz. Bahr számára „nincs másik város, amelyben az élet hívása ilyen erős volna. A tornyok csúcsáról, a pincék mélyéről, a keskeny utcácskákban, az oszlopok között, a kapukon át izgatottan ujjong az élet. Nem élnek itt negyvenezernél többen, az ember mégis úgy érzi, hogy százezrek között van. Olyan hangos az élet dübörgése.”⁷

A bécsi szellemű értelmiségi ezt a vonást az általa gyakran látogatott városi kávéházban veszi észre. Azonnal szemébe ötlük „a foltos frakkot viselő pincérek mogorvasága”, a város különlegességeinek másik, kulturális arcát azonban „a horvát párizsiak” és „a város uralkodói” fedik föl neki, így nem lep meg bennünket elismerése: „kívül a Kelet minden színével, belül a Latin negyed”. Az élmény valódi visszhangját Bahr személyes találkozásai adják a spliti közélet kiemelkedő képviselőivel Tartaglijával, Bulić-tyal, Smodlakával és másokkal. Bahr szerint Tartaglija „olasz gróf fia és a horvát demokraták ügyvédje”, „Bulic Split Schliemannja”, Begović pedig, akit szavai szerint „szívesen megismert volna”, és aki „a szláv vágyakozás példája, aki a német szellemet, a német művészetet és egész lényünket szomjazza”.⁸ Mint az európai és a horvát irodalom jó ismerője, a „dalmát D’Annunzio” következő műveit említi: a *Knjiga Boccadoro* (*Boccadoro* könyve) című verseskötetet, a *Myrrha* (*Mirrha*) *Venus Victrix* és a *Gospođa Walewska* (*Walewska* asszony) című drámákat, valamint sok fordítását. Mivel Bahr utazása arra az időre esik, amikor Split jelentős kulturális, mindenekelőtt képzőművészeti központtá válik, említi találkozásait több festővel is, tetszenek neki a „a város kiemelkedő személyiségeiről készített karikatúráik”, a *Duje Balavac* című humorisztikus-szatirikus havonta megjelenő folyóirat, és név szerint is említi Emanuel Vidovićot, Angjeo Uvodićot, Virgil Meneghello Dinčićet és Antun Katunarićot, akiknek a jelenléte „valamilyen féktelen jókedvet”⁹ biztosít.

Bahr útleírásában a város tekintélyes személyiségei közül különösen kiemelkedik Josip Smodlaka, akit „a horvát ifjúság szent Balázsának”¹⁰ nevez, és akinek valódi nagyságára akkor derül fény, amikor meglátogatja a könyvtárát. Eltűnik a sztereotípa, amely szerint az osztrákok a horvát értelmiségiben csak a „morlák szónokot, nem pedig a délszláv demokratát” látják. Mi

⁶ Vö: Veljko Barbieri, *Roman staroga grada* (Zagreb: AGM, 1997).

⁷ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 80.

⁸ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 91.

⁹ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 100.

¹⁰ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 104.

több, Bahr „egyféle Rooseveltet és a nép felszabadult erejét” látja benne, aki „az akar lenni, ami akar lenni”. Ez az oka annak, amiért Bécs minden kérdésükben *hazaárulást* lát, és ez az oka a bizalmatlanságnak is. A könyv elején olvasható megállapítás, miszerint Trieszt nem hisz Ausztriának és Ausztria sem hisz Triesztnak, Bahr szláv világ-élményére is vonatkoztatható, érzése pedig, hogy „itt-tartózkodásunk olyan, mintha ellenséges országban lennénk” érthető.

Smodlaka Bahr számára kellemes meglepetést jelentett. Elismeri, hogy a politikai életben az egyik vezető szerep az övé („...nekünk nem kell Bécs, nem, itt van nekünk Smodlaka” ; [...] „mert Smodlaka jelenti a mi politikai életünket Dalmáciában”). „Dalmácia szentje”, „az erős, paraszti természetű ember, aki nem dobálózik a szavakkal és könyvtárával – amelyben horvát, orosz, olasz, angol, francia és német könyvek sorakoznak”¹¹ – felfedi előtte, hogy Dalmácia nem holmi nyugtalan és veszélyes, „csodálatos és legendákkal teli föld”, amelynek bűzös és barátságtalan lakói félelmet keltenek, hanem „a legszebb osztrák tartomány”. Minden, ami az utazás elején zavarta a »távolságtartó« bécsi értelmiségit, a Splittel és Dalmáciával való találkozás és az ott szerzett élmények után új tapasztalatot jelent a számára, s kezdeti bizalmatlanságát felváltja a tisztelet és a megértés, s mindez azt üzeni, hogy e világ szellemiségéhez és életerejéhez megértéssel és megbecsüléssel kell közeledni.

Ha összevetjük Bahr és Bogdan Radica Smodlakáról – mint spliti polgármesterről és politikai néptribunról – alkotott képét, kétségkívül azt tapasztaljuk, hogy mindketten hasonlóan látják. *Vječni Split* (Örök Split) című esszéjellegű történetírásában, a város kiemelkedő személyiségeit felidézve Radica megemlékezik don Frane Bulićról, a valódi „római szenátorról és egyenes, karcsú, bíborosi jelenségről”, aki „méltóságos lépteiben nagyszerű” és egyaránt „hercegi és úri”, továbbá Kerubin Šegvićről, a „spliti népi karakterről, aki mindig elégedetlen, ellenállásra, lázadásra kész, aki ma az egyik kort üdvözli, később pedig az előző ellenkezőjét”, majd Trumbićról, aki „jó példája annak, hogy a nép fia hogyan asszimilálódhat a politika cinikus értelmezése által, miközben nem veszít semmit sem autochton plebejus voltából”. Trumbićra hivatkozva Radica Smodlakáról is beszél, kiemelve, hogy „ámbrák inkább a dalmáciai Zagora fia, mint spliti lakos”, „kiválóbb, jobban tud írni, olvasottabb és jobb újságíró Trumbićnál”, ami Bahr szavainak újabb referenciális kontextust biztosít.¹⁴

¹¹ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 102.

¹² Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 103.

¹³ Bahr, *Dalmatinsko putovanje*, 106.

¹⁴ Bogdan Radica, *Vječni Split* (Zagreb: Ex Libris, 2002).

2.

Fejtő útleírása két részből áll. Az elsőt zágrábi tartózkodása ihlette, gyermekkorának helyszíne, ahol rokonai élnek, akikhez szoros, »szülőföldi« kapcsolatok kötik. A sok érzés közül az irodalom szempontjából kiemelkedik az író találkozása Krležával, akit elismer ugyan „európai formátumú” írónak, mégis érdekes megemlíteni, hogy találkozásuk feszélyezett hangulatban telt, Krleža magatartása pedig felfuvalkodott volt, ami Fejtő szerint a „bizonytalan ember” jellemvonása. Eme meglátását korábbi beszélgetőtársaitól szerzett értesülései is alátámasztották. Fejtő könyvének második része a raguzai, korčulai, spliti és montenegrói környezethez kapcsolódik és rendkívül érdekes adaléku szolgál az azonosítás bonyolult folyamatának igazolása és megértése szempontjából, amiről – a montenegrói képek alapján¹⁵ – már írtam. Ennélfogva Dubrovnik nemcsak hely, ahonnan Fejtő a PEN kongresszusa idején távozott, hanem ontológiai metaforaként is működik: olyan hely, ahol összegzi benyomásait, egyben egyféle kijózanodás is. Bár a címében Sterne *Érzelmes utazásával* intertextuális kapcsolatba lépő útleírás úti élményeinek középpontjában Dubrovnik áll, szövegvilágát más – általa meglátogatott – helyszínek érdekes képei is gazdagítják. Így spliti leírások is, habár a könyvben az említett városok közül épp Splitnek szenteli a legkevesebb oldalt.

Fejtő 1934. augusztus 2-án érkezett Splitbe a *Ljubljana* nevű hajón, amelyen „langyos eső” kíséretében egy stuttgarti hölgy kellemes társaságában utazott, és akivel könyvekről és az olvasásról is váltott néhány udvarias szót. Az utazáson szerzett és leírt benyomásaiból kiderül, hogy este kilenc óra tájban ért Splitbe, amikor a hajó kikötőbe érkezésekor a vendégként ott tartózkodó angol hadihajók tiszteletére színes rakétákat lőttek ki. Leszállva a hajóról egy hordár Fejtőt és útitársnőjét a palota várfalai közt meghúzó Dalmácia szállóba vezette. Sem ő, sem útitársnője nem volt elragadtatva a szállástól, de mivel nem volt kedvük másikat keresni, elfogadták a felajánlottat, miközben Fejtő biztosította a „hölgyet arról, hogy erkölceiket nem érheti veszély”.¹⁶ Miután elhelyezkedett a szobájában, lement vacsorázni a földszintre. Már az első pillanatban belátta, hogy útitársnőjének gyanakvása nem volt alaptalan: „a sarokban gusztustalanul festett, kövér nők hegedültek”, a „jasszos vendégek és matrózok asztalánál” pedig „nem kevésbé gusztustalan, csak soványabb hölgyek”. Mindez felfedte a hely jellegét, ahol megszálltak, különösen akkor, amikor a „hölgyek” az asztalához ültek. Miután rájött, hogy bizonyára „könynyű nők” körébe került, a bécsi szeletet fogyasztva fagyos arckifejezéssel adta tudtukra, mit gondol róluk, különösen a „magas, karcsú, szőke hölgyről”, akiről

¹⁵ Vö. Ivan Bošković, „Slika Crne Gore u putopisu Ferenc Fejtőa” (Prilog oblikovanju crnogorskog nacionalnog identiteta), u: *Lingua Montenegrina*, 3, br. 6. (2010): 301–311.

¹⁶ Fejtő, *Érzelmes utazás*, 254.

korábban azt hitte, hogy a panzió tulajdonosa. Szerinte „korántsem viselkedett olyan ártatlanul, mint azt arcvonásai alapján elvárhatta volna.”¹⁷

Vacsora után, nyilvánvalóan kedve támadt szétnézni a városban, ahol színes éjszakai élet közepén találta magát. A város „idegenszerű, erotikus” életét mutatta meg, a szűk utcákon mindenütt szólt a zene, a „részeg tengerészek és éjjeli pillangók” tánca közben rikácsolás hallatszott. A mediterrán nyitottságot és azt, hogyan engedik át magukat a nyári esték szenvedélyének a kapualjakban csókolózó párok, Fejtő a tengerparti sokadalom, a nagy tömeg, a pálmák és lampionok, a kivilágított hajók, a zsúfolt kávéházak és a „felkínálkozó, festett személyek” (az éjszaka szépei) képeivel ábrázolja. Érdemes megemlíteni, hogy a Fejtő által leírt vagy ahhoz hasonló kép lehetett az ihletője Milan Begović *Amerikanska jahta u splitskoj luci* (Amerikai jacht a spliti kikötőben) című drámája hangulatának, vagy inkább csak »néhány utasításának«, ahelyett, hogy „a spliti embertípus, hangulat, beszéd és mentalitás”¹⁸ felé fordult volna, hogy abból merítsen.

Nehéz megítélni, Fejtő európai érzékenysége számára elviselhetetlen volt-e a tarka és féktelen mediterrán hangulat, azt azonban tudjuk, hogy hamarosan visszament a panzióba és nyugovóra tért. Át kellett mennie a földszinti éttermen, ahol a felforrósodott hangulatot „a piros ruhás démon egy asztal tetején énekel rekedtes hangján” megjegyzéssel örökíti meg. Azután „a zene egyre hangosabban s hevesebben szól”, ami miatt Fejtő nem tud elaludni, a zeneszámok közt „slágerek, foxtrottok, csárdások, nemzetközi zene, kurjantások, lábdobaj, visitás” csendül fel, majd egy feldöntött asztal robaja hallatszik, amit hamarosan „még élesebb ricsaj” követ. Úgy tűnik, ez már túl sok volt neki, ezért írja azt, hogy ha még eljön ebbe a városba, akkor „csendesebb s drágább helyen” keres magának szállást. Noha azt remélte, hogy nyugodtan alhat, mivel elhalkult a zene, a lépcsőcsikorgás, a szomszédos szobából áthallatszó részeg hangok, a „ruhadarabok suhogása”, az „ingerült veszekedés” a „felszálló női nevetés” meggyőzték, hogy az alvásból nem lesz semmi.

Fejtő spliti és dalmáciai tartózkodásának utolsó napja nem kívánt találkozással kezdődik: a Démonnal, akinek a „finom, sápadt arcán” látható „mély karcolások, a szeme alatt sötétkék karikák” és a kuszált haj az előző viharos éjszakáról tanúskodnak. Reggeli után városnézésre indul. A Perystilben áll meg Meštrović „Ninszky Gergely” szobránál. Az impozáns művet nézve Fejtő megállapítja, hogy Meštrović jelentős művész, műveiben „komor, öntudatos méltóság” van, monumentalitását pedig a „mozgás, erő, szenvedélyes lendület” adja. Nem tudjuk, mióta ismerte Fejtő Meštrović műveit, de fontos megemlíteni, hogy ismerte Nini Gergely szerepét, aki „egy régi spalatói zsinaton” szembeszállt az érsekkel és „az ószláv egyházi nyelv védelmére kelt”. Meštro-

¹⁷ Fejtő, *Érzelmes utazás*, 254.

¹⁸ Vö. Anatolij Kudrjavcev, *Vječni Split* (Split: Logos, 1985). 53.

vić szobra – folytatja Fejtő –, Nini Gergelyt „szónoklás közben ábrázolja, óriás kezét magasra emeli s behajtja a feje fölött, mutatóujja előreáll, a test követi a kéz lendületét”. Meštrović szobrán „még a csuha is szónokol”, mint ahogyan „a dús hajzat is, amely a püspöki süveg alól pogányul hull a vállára” és a „mózesi szakáll is, amely méltóságosan simul a melléhez, míg bal keze roppant ujjával erőszakosan szorít egy könyvet”. Fejtő szavai elárulják, mennyire elbűvölte őt Meštrović műve, ezért elismeri, hogy „Michelangelón kívül nem láttam soha szobrásztól ennyi gögöt, tomboló erőt, emberfeletti méltóságot”, mint Meštrovićtól. Ezt bizonyítandó megjegyzi, hogy Ragusában is látta I. Pétert ábrázoló domborművét „lovon koronázási palástban, indulatos merevséggel, kezében galambbal”, Zágrábban pedig „a Strossmayer-szobrot csodálta meg”. Fejtő „az aszketikusan sovány, fanatikus jugoszláv püspök” szobrán külön kiemeli az „élő, jelképes” kezeket, melyekben Meštrović jellegzetes alkotói jegyeit látja.

Meštrović szobrai – mind a dubrovniki, mind a spliti – egyaránt mély benyomást gyakoroltak a magyar íróra, ezért is hangsúlyozza, hogy a szobrász illik Dalmáciába. Fejtő szerint Meštrović „»modern« szobrász”, amit alkot „máris műemlék”, „idő feletti, hozzásimul a romok, a restaurált épületek archaikus hangulatához”. Műveiben tükröződnek a „nemzetiek s szlávok”, „a horvát mozgalmak elvont, makacs, tüntető pátosza” és „korszerűtlen izgalma”, „korfeletti-ség és korszerűtlenség”, egyszóval „a régmúlt dicsősége s a jelen romantikus forradalmisága”. Fejtőt nem érdeklik Nin püspökének eszményei, de hazatérve jólesik majd visszagondolnia „a Meštrović-szobornak a megformálhatóság határát végsőkig feszítő, túlméretezett méltóságára [...] a zilált, körvonaltalan, mai városi emberek láttán”.

Fejtő találkozása Meštrović alkotásával az író lelkében hangok asszociációit idézi elő. Miután ráébred, hogy egész nap Haydn szimfóniájának egy tétele kísérti, „amelyet változtatás nélkül hetvenhétyszer is” szívesen elhallgatna, ismét visszatér Meštrović szobrászatához, annak klasszikus voltához, gondolatiságához és „az ágaskodó szenvedélyeket plasztikus rendbe törő értelmet” csodálja benne. Régebben untatta „a haydni játék”, mint ahogyan untatta „a 18. század irodalma és bölcselete” is. Meštrović szobrának talpazatánál ülve, könyvének sorait írva azonban felismeri, hogy a szobrász hatása alatt változik az ízlése. Felteszi magának a kérdést, hogy „kamaszsból férfissá érett” volna? Egyúttal elismeri: „a rendszert kívánom, amelyet vágy feszít, a tiszta formákat, a megjegyezhető témákat”.

Meštrović szobrának hatására Fejtő lelkét olyan erős érzelmek töltik el, hogy szinte megfeledkezik arról, hogy csak néhány óra maradt hátra dalmáciai tartózkodásából. Ezért kísétál a Régészeti múzeumba a „rengeteg síremlék, római szarkofág a salonai ásatásokból, oltárok, istenszobrok, keresztény szimbólumok, üvegszekrényekben az eltemetett ékszerek, kozmetikai szerek, játékok” közé. Nem titkolja, hogy inkább az utazásra gondol, nem pedig a régi-

ségek és egy nép emlékezete érdekli, majd töredelmesen beismeri, hogy maga is barbár, inkább a szenvedélyeinek hódol. Fejtő ezen a napon még elment a spliti Bačvice nevű strandra, és hosszasan átadta magát „az utolsó ölelkezés” hangulatának. Ilyen érzések közepette tért vissza a városba, útközben a korinthoszi oszlopokon és a velencei oroszlánokon pihentetve szemét, majd a bőséges és falánkul elfogyasztott vacsora után a vasútállomásra ment, ahonnan vonata Zágrábba indult. A vonat egyik üres fülkéjében ülve arra gondol, hogyan próbálta meggyőzni egy pesti „jampec” utazása előtt arról, hogy „a tenger szürke, unalmasan s egyhangúan szürke, mint a szemét”. Ez a mondat bántotta, nem azért, mert a tenger nem kék, hanem azért, mert „ilyen ünneprontó emberek vannak”. Fejtő a valóságban is meggyőződött arról, hogy a tenger kék, ahogyan a költők megéneklék és így reflektál: „Nem a tengert meglátogatni, hanem otthagyni ostobaság.” Őszintén megvallja, hogy „itt maradna örökre”, mégis azzal az érzéssel, hogy elköveti azt az ostobaságot, hogy elmegy, cigarettára gyújt, azt sugallván, hogy az ember egyetlen állandósága az élet múlandósága.

3.

Herman Bahr és Fejtő Ferenc képeiben Split nem foglal el központi helyet, mégis jelentős teret kap. Split és Dalmácia Bahr számára város egy messzi tartományban, Fejtő pedig mediterrán, nyáron étellel teli városként éli meg, azonban mindkettőjük benyomása az, hogy Dalmácia és Split is mentes azoktól a sztereotípiáktól, amelyekkel az irodalom megörökítette őket. Bahr benyomásai szerint Split viruló, étellel teli város, amelynek szélsőségeiben egyaránt megtalálható a városias és a rurális, olyan város, ahol az európai Kelet és az európai Nyugat találkozik. Paraszt lakosainak éles füstszagával ellentétben a város arculatát európaivá teszik „a horvát párizsiak” és „a város uralkodói”, nevezetesen Tartaglija, Bulić, Smodlaka, Begović. Bahr számára Dalmácia és Split nem a Monarchia távoli tartománya, hanem annak a közepe, amit Smodlakával és a spliti kör festőivel való találkozásával, az előbbi könyvtárának bemutatásával is hangsúlyoz. Miután Bahr megszabadult előítéleteitől, amelyekkel útnak indult, megállapítja, hogy Dalmácia nem holmi nyugtalan és veszélyes, „csodálatos és legendákkal teli föld”, amelynek bűzös és barátságatlan lakói félelmet keltenek, hanem „a legszebb osztrák tartomány”. Mindaz, ami az utazás elején zavarta a »távolságtartó« bécsi értelmiségit, találkozással Splittel és Dalmáciával, az ott szerzett élmények által új tartalommal telítődik, amelynek életét és életerejét meg kell érteni. Nem csoda, ha az utazás kezdetét jellemző bizalmatlanságot felváltja a tisztelet és a megértés.

Fejtő Split-élményét az étellel teli mediterrán város képei és benyomásai határozzák meg. Az éjszakai várost és a városi strand érzéki élményét megjele-

nító képeit Meštrovićról és művészetéről, továbbá a város és Dalmácia történetéről szerzett emlékezetes reflexiókkal bővíti. Ilyen értelemben a felismerés, hogy „itt maradnék örökre” egy olyan világ dicsérete, amely életrajzának, identitásának állandó támpontjává vált. Amíg Bahr dalmáciai és spliti utazása által megszabadul a távoli tartomány és a „barátságatlan emberek” előítéletektől, addig Fejtő felismerése, hogy örökre itt maradna, arról tanúskodik, hogy ez az utazás számára sokkal többet jelentett az úti élményekben leírtaknál. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy bizonyos identitást meghatározó erővel való mélyebb azonosulásról van szó.

A horvát kultúra történetében az utazók képeinél és észrevételeinél kétségkívül jelentősebbek Bahr és Fejtő megfigyelései a horvát irodalomról és képzőművészetről. Bahr útleírásából kiderül, hogy nemcsak mellékes, útikönyvekből merített tényeket ismer, hanem kiválóan ismeri a horvát irodalmat, annak legfontosabb képviselőit és műveit is. Abból, ahogyan ír, az is világossá válik, hogy nemcsak jól ismeri, hanem értékeli is azokat az írókat, akik ezt a közösséget képviselik. Ez Marko Marulićra, Marin Držićre és Ivan Gundulićra, kiváltképp pedig Milan Begovićra vonatkozik, akinek irodalmi munkásságát Bahr jól ismerhette, mert a szerző a bécsi és európai irodalmi és színházi körökben forgolódott. Fejtőt Krležán kívül különösen Meštrović szobrászata hódítja meg, művei »ágaskodó« energiájának ereje és vitalizmusa, amely jelen volt a korabeli európai művészeti törekvések légkörében. Eközben nem titkolja csodálatát a szobrász kifejezőerejének klasszikus mértéke és a szobrok formájának belső harmóniája iránt, meglátva bennük nemcsak a zseni, az egyén kifejeződését, hanem a népet is, amelyből származik. Amíg Bahr szerint a (politikus) Dalmáciát Smodlaka testesíti meg, addig Fejtő úgy véli, hogy Meštrović az, aki Dalmácia mértékét megadja és ő a (leg)félreismerhetetlen(ebb) (művészi) jegye. Bahrnak és Fejtőnek köszönhetően Dalmácia, (ismeretlen) sajátosságainak és relevanciájának jellegzetes képviselőivel nemcsak a két író életrajzába, hanem az európai kontinens szellemi földrajzába is beírta magát. Ezért Bahrról és Fejtőről is joggal beszélhetünk úgy, mint saját íróinkról. Fejtőről még külön, a »szülőföld« okán is.

Fordította: Ćurković-Major Franciska

Irodalom

- Bahr, Hermann. *Dalmatinsko putovanje*. Zagreb: GZH, 1991.
- Barbieri, Veljko. *Roman staroga grada*. Zagreb: AGM, 1997.
- Bošković, Ivan. „Dalmatinski Columbus. Uz objavljivanje »Dalmatinskog putovanja« Hermanna Bahra u izdanju GZH iz Zagreba”. U: Slobodna Dalmacija, 22.VIII.1991.
- Bošković, Ivan. „Slika Crne Gore u putopisu Ferenc Fejtöa” (Prilog oblikovanju crnogorskog nacionalnog identiteta). In: *Lingua Montenegrina*, 3, br. 6. (2010): 301–311.
- Fejtő Ferenc. *Érzelmes utazás*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989.
- Kudrjavcev, Anatolij. *Vječni Split*. Split: Logos, 1985.
- Pederin, Ivan. *Njemački putopisi po Dalmaciji*. Split: Logos, 1989.
- Pederin, Ivan. *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*. Zagreb: NZMH, 1991.
- Radica, Bogdan. *Vječni Split*. Zagreb: Ex Libris, 2002.

Doživljaj i recepcija Splita u putopisima Hermanna Bahra i Ferenc Fejtöa

O našim ljudima i krajevima napisano je dosta stranica. Među mnogima, i dvije putopisnih intonacija: *Dalmatinsko putovanje* Hermanna Bahra i *Sentimentalno putovanje* Ferenc (François) Fejtöa. Prva je napisana 1909. godine, a druga 1935., a obje su izazvale primjeren odjek kako u našoj književnosti, tako i u (europskoj) javnosti kojoj su primarno upućene.

Bahrovo putovanje započinje u Trstu, na brodu *Barun Gautsch*, a prostorno slijedi »opaki Kvarner«, Cres, Silbu, Olib, Pag, potom Zadar, za Bahra „simbol austrijske uprave u Dalmaciji”, Nin i Boku, odakle se vraća u Dubrovnik, potom u Dalmaciju i Split, pri čemu je svako mjesto osnaženo nizom slika koji piščev doživljaj čine uzbudljivim i pamtljivim. Fejtöovo pak putovanje događa se 1934. i započinje u Zagrebu. Vremenski je determinirano slikama „agresivne jugoslavenske politike” i događajem marijanskog marijabistričkog prošteništa koje piscu nije samo znak „pobožnosti hrvatskoga naroda”, nego i simbol „svih zabrana, svih slobodarskih težnja i svakoga nezadovoljstva”. Iz rodnog grada njegove majke i grada njegova djetinjstva Fejtö odlazi u Rijeku odakle brodom plovi u Dubrovnik. S hipotekom sadržanoj u uskliku, *svijete, kako su privlačni tvoji Dubrovnici!* putuje u bokokotorski zaljev i Cetinje, a na povratku pohodi Korčulu, Split i Dalmaciju, gdje doživljene emocije svoje istinske rezonancije dobivaju u priznanju da *nije glupost posjetiti more, već ga napustiti*, čime putni doživljaji dobivaju svoj primjereni egzistencijal-

ni okvir i motivaciju. U ovome radu osvrnut ćemo se na recepciju i doživljaj grada Splita u njima.

Ključne riječi: *Dalmatinsko putovanje* Hermanna Bahra, *Sentimentalno putovanje* Ferenc Fejtőa, recepcija Hrvata, doživljaj Splita, Ivan Meštrović